

לשוננו לעם

עורכים: שושנה בהט, יוסף עופר, דוד טלשיר

מתוך

כרך מד, תשנ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עוזי אורנ

נשימה, תחביר וקצב

את כללי הפיסוק למיניהם – הן הכללים שקבע ועד הלשון לפני למעלה מחמישים שנה, הן הכללים שהציעה ועדת הפיסוק של האקדמיה ללשון העברית שנתכוננה לפני כעשר שנים, הן כללי הפיסוק כפי שנתקבלו לאחרונה במליאת האקדמיה – ראוי ללוות בהבהרת היסודות שלפיהם נקבעים כללי פיסוק כלשהם, גוף גוף והחלטותיו המפורטות, ואף לשון לשון ומנהגי הפיסוק שלה.

שלושה הם יסודות אלה: (א) יכולת הנשימה; (ב) תביעות המבנה התחבירי; (ג) השאיפה לקצב.

מה יותר טבעי מסימני פיסוק המוטלים בטקסט לפי יכולת הנשימה של הדובר? הרי הכתוב כמוסר את הדיבור, והדובר חייב להפסיק מדי פעם את שטף דיבורו כדי לשאוף אוויר. לו יסוד הנשימה היה היסוד היחיד שהפיסוק נקבע לפיו, היינו מוצאים סימני פיסוק במרחקים שווים בערך זה מזה, וכמובן אין הדבר כך. שכן הפיסוק נקבע גם על פי היסוד השני: פיסוק על פי המבנים התחביריים. וכאן יש לומר כי המבנה התחבירי יש שהוא מחייב פיסוק מסוים ויש שהוא מתיר פיסוק מסוים.

מבנה תחבירי המחייב פיסוק הוא למשל מבנה של משפט, שבסופו חובה לשים נקודה או סימן אחר כגון סימן שאלה או סימן קריאה. שני הסימנים האחרונים האלה מוסיפים על ציון סוף הפסוק גם רמיזה על אופיו של המשפט שנכתב לפני הסימן.

דוגמה אחרת היא הנחת פסיקים בין חלקי משפט חוזרים, כגון בין תארים שכל אחד מהם מכווין לשם העומד לפני התואר הראשון, למשל:

(1) עמד שם איש גבוה, שזוף, מזוקן....

באלה שולט יסוד התחביר שלטון יחיד. ברור שאין כל מקום להניח כי סימני הפיסוק הללו יונחו במרחקים שווים זה מזה....

ואשר למבנים תחביריים המתירים פיסוק – כאן יש שילוב של שני יסודות, יסוד הנשימה ויסוד התחביר, וכך הוא הדבר: הדובר רשאי לנצל נקודות מפנה מסוימות שבמבנה התחבירי כדי לשאוף אוויר. כאשר גם

יסוד הנשימה וגם יסוד התחביר נלקחים בחשבון, שוב לא נצפה לסימני פיסוק במרחקים שווים זה מזה. סימני הפיסוק יובאו בטקסט על פי שילוב צורכי השאיפה ואפשרויות התחביר גם יחד: הם יוכנסו בנקודות המפנה המתאימות של המבנה התחבירי ובלבד שהדבר ייעשה כשהמרחק בין שני סימני פיסוק יהיה מרחק סביר, לא גדול מדי ולא קטן מדי.

וכך, יש שגם אם ניכרת נקודת מפנה תחבירית, הנה מפני המרחק הקצר שבין נקודת המפנה וסימן הפיסוק הקודם – קובעים כללי הפיסוק כי ראוי לוותר על סימן הפיסוק בנקודת מפנה זו. כך, למשל, כבר בכללי ועד הלשון נקבע כי כאשר בא משפט משועבד לפני המשפט העצמאי יבוא פסיק ביניהם, אבל אם המשפט המשועבד קצר ביותר (בדרך כלל בן מלה אחת) אין מניחים פסיק אחריו, כגון –

(2) כשנכנסו קמו כל המסובים.

בדוגמה זו המשפט המשועבד כה קצר, עד כי אין הדובר חש שום צורך בהפסקת שאיפה אחריו, ולכן, קובע הכלל, אין מניחים פסיק אחריו. ודוגמה אחרת שעלתה בעת הדיונים על כללי הפיסוק החדשים. באלה נקבע כי משפט בתפקיד לוואי מצמצם אין להביא פסיק לפניו, כגון:

(3) הוא כיוון את המשקפת אל שתי הציפורים שישבו על הגדר.

ואם משפט הלוואי המצמצם קצר – אין להביא פסיק גם אחריו, כגון –

(4) הציפורים שישבו על הגדר צייצו בהתרגשות בקול רם, ואילו אלו שישבו על הגג היו שקטות.

אבל אם משפט הלוואי המצמצם הזה ארוך הוא, והכותב מרגיש שראוי לאפשר לקורא הפסקת־מה לשאיפת אוויר – מותר וראוי להניח פסיק אחריו (אבל לא לפניו), כגון –

(5) הציפורים שישבו על גדר האבנים הגבוהה מאחורי הבית, צייצו בקול רם, ואילו אלו שישבו על הגג היו שקטות.

יסוד הנשימה ביקש למצוא כאן מקום להפסקה, ויסוד נקודת המפנה התחבירית איתר מקום כזה. כך נוסף במשפט מס' 5 פסיק אחרי **הבית**. הוא הדין כאשר למשפט משועבד בתפקיד מושא אחרי פועל אמירה או מחשבה. גם כאן קובעים הכללים שאין צורך בפסיק לפניו, כגון –

(6) המפקד קבע שהפלוגה תצא מיד לדרך.

אך גם כאן, אם המשפט ארוך עד כי הדובר מחפש לו הפסקת שאיפה אי

שם באמצעו, רשאי הכותב להניח פסיק-של-שאיפה בנקודת המפנה של המבנה התחבירי, היינו לפני המשפט המשועבד, כגון –

(7) מפקד פלוגת החוד החליט ללא היסוסים רבים, שהפלוגה תצא מיד לדרך.

שילוב עקרון הנשימה בעקרון התחביר ניכר אפוא בכללים רבים, ולא הובאו כאן אלא דוגמות אחדות.

ומה באשר לפיסוק על פי הקצב? פיסוק כזה קיים רק כאשר הקצב חשוב למחבר הטקסט. מובן שבראש ובראשונה מדובר בטקסטים שיריים. אך כאן ראוי להעיר כי בסגנון השירה המודרני עשוי מחבר השיר לנצל בכל עת את זכותו לעבור לשורה חדשה, וכך עשוי אמצעי זה לשמש גם כסימן פיסוק לכל דבר. ראו נא קטע שירי זה:

(8) צוענייה

טֹרֶפֶת מְדוּחִים

וְהַעוֹלָם קוֹרֵץ

לְמִין וְשִׁמְאֵל

הַיְשִׁירִי בֵּת

אֶנְחֵנוּ

פֶּה

בְּשָׁנִים

אֶנְחֵנוּ רֶק בְּשָׁנִים

בְּמַחֹל

(יונתן רטוש, "אחת", מתוך יוחמד)

אך אם נפנה אל שירים הכתובים לפי הדרך המסורתית, כשהשיר היה שקול ומדוד לכל אורכו, נוכל לראות כי שורות השיר מפוסקות בעיקרן על פי הקצב, גם אם יש בכך אי-הסכמה למה שמכתיבים המבנים התחביריים. ראו למשל את הפיסוק בשיר משכילי זה –

(9) אִם הַלְשׁוֹנוֹת שִׁפְת עֶבֶר לְשׁוֹן תִּפְאֶרֶת,

שִׁפְת עִם נִבְחַר הִיתָה בְּאַרְץ נִבְחַרְתָּ,

בְּה דְבַר אֵל אִזּוּ מִפֶּאֶרְן הוֹפִיעַ;

בְּה צִנָּה אֵל עֲמֹ חֲקִיו יִשְׁמְרוּ,

בְּה נִבְאוּ נְבִיאִים בְּה מְשׁוֹרְרִים יִשְׁוֹרוּ,

בְּה גַם אִישׁ לָרְעוּ כָּל-חֲפָצוֹ יִבִּיעַ.

(י"ל בר-זאב, "שיר למעלות לשון עברי", מן ההקדמה לספר תלמוד לשון עברי)

פיסוקו של בית-שיר זה הוא כפיסוקו של פסוק במקרא. ואכן פיסוק הטעמים שבמקרא הוא דוגמה מובהקת לפיסוק על פי הקצב, גם אם

כלולים בו כנראה עוד גורמים. הפסוק המקראי מחולק לשניים: סוף החלק הראשון מסומן באתנח, וסוף החלק השני ב"סוף פסוק". חלוקה זו לשניים קיימת גם אם הפסוק מחולק מבחינת התוכן והתחביר לשלושה חלקים. למשל איוב ג, ה:

יִגְאֲלֶהוּ חֹשֶׁךְ וְצִלְמוֹת
תִּשְׁכַּח־עָלָיו עֵינָהּ
יִבְעֲתֶהוּ כְּמִרְיֵי יוֹם:

אף על פי שפסוק זה מורכב בעליל משלוש יחידות הקרובות באורכן זו לזו, הנה רק אתנח אחד מחלק אותו, לכאורה לשניים. דמות הפסוק המקראי בעיני קוראיו היא דמות הפסוק המחולק לשניים, ודמות זו היא שעמדה לנגד עיני בן-זאב. בסוף השורה השלישית של "הפסוק" בשירו מובא הסימן נקודה-פסיק, שהוא התחליף המודרני לאתנח, והפסיקים שבסופי השורות הם כטעמי ההפסק הקלים יותר (כביכול זקף או טפחא). בתוך השורה אין שום פסיק, גם אם המבנה התחבירי תובע זאת (ראו במיוחד שורה 1 ושורה 5). פיסוק על פי הקצב תלוי אפוא בטיבו של החיבור. אך יש ש"רוח השירה" נופלת גם על כותבי פרוזה, בייחוד אם פרוזה זו מכוונת לעורר רגשות יותר ממחשבות (כלומר, היא פרוזה רגשית, ולא ייצוגית). ראו נא למשל את הקטע הבא, הלקוח ממדור ספורט באחד העיתונים, ומודפס כאן בצורה הממחישה את הקצב:

(10) הוריהם של אלפי ילדים,
המתרוצצים בחוצות הכרד,
מחוסר מועדון נוער ומגרש משחקים;
מאות הספורטאים,
הבאים לאיצטדיונים שוממים,
שאין בהם תאי הלבשה ומקלחות;
רבבות הצופים
המתענים במגרשים
ללא כיסוי מעל ראשם ובלי נוחות מינימאלית;
המוני בני הנוער הלומד והעובד,
המבטלים זמנם בבתי שעשועים,
בלי שיהיה דואג לחינוכם הגופני -

סימני הפיסוק המודרניים נפוצים היום בכל סוגי הטקסטים העבריים. הם חדרו לעברית זמן קצר לאחר שכבר נפוצו בשפות אירופה (אם כי

חדירת הנדירים שבהם היתה אטית מאוד, וכל התהליך נמשך יותר ממאה שנים). כיום נדיר ביותר פיסוק טקסטים עבריים לפי המסורת שנשמרה בסגנון הרבני. בדומה לסימני המתמטיקה או הכימיה, אף סימני הפיסוק הם נכס אנושי כללי, ויסודות הפיסוק שנמנו כאן עומדים כבסיס לפיסוק בכל לשונות התרבות שבעולם.

אולם אי אפשר לסיים רשימה זו בלי להזכיר את תגליתו היפה של אהרן מירסקי: בטקסטים העבריים הקדומים (שהקצב מילא בהם תפקיד) היה סדר המלים מורה היכן הסתיים העניין, וזאת על פי חילופי המקומות בין נושא לנשוא לפני הסיום. כך למשל, מביא מירסקי את הדוגמה הבאה:

(11) וְרָבְצוּ שָׁם צִיִּים
וּמָלְאוּ בְּתֵיָּהֶם אֲחִים
וְשָׁכְנוּ שָׁם בָּנוֹת יַעֲנָה
וְשָׁעִירִים יִרְקְדוּ שָׁם.

והוא מסביר: "היפוך זה של הסדר [בשורה אחרונה] עושה הפסק". והוא מוסיף על זו כהנה וכהנה מכל תקופות הלשון, עד סף ימינו, ולא בשירה בלבד אלא אף בפרוזה.

אהרן מירסקי עשה בלהטיו וכתב מאמרים שלמים בלא שום סימני פיסוק, וטען על יסוד דבריו הנ"ל – כי אין שום צורך בסימני פיסוק! אכן היו יוצרים גדולים שהמעיטו בסימני הפיסוק, כגון עגנון. כל היכול לכתוב בנוסח בהיר, כשנקודות המפנה בולטות וניכרות – יבורך אם יעשה זאת. אף על פי כן ממליצים אנו בכל פה:

בְּכָל סֵפֶק – פֶּסֶק!

וכבר חידדו חכמים: "פיסוק בזמנו – כנהמא בשעת רעבון" (ראו מאמרו של בעז שכביץ).

- ביבליוגרפיה: יוסף קלזנר, "סימני פיסוק בעברית", לשוננו ט (תרצ"ח), עמ' 127-132
- אהרן מירסקי, "כיצד פוסקים", הארץ 24.2.56 (נדפס מחדש בהרחבה בספרו **הפיסוק של הסגנון העברי**, תשל"ח, עמ' יא-י) • בעז שכביץ, "פיסוק בזמנו", לעגנון שי (בעריכת ד' סדן וא"א אורבך), עמ' 281-288 • כללי הפיסוק, לשוננו לעם ז (תשט"ז), קונטרס ב (סד)
- דיונים על כללי הפיסוק החדשים בשנים תשנ"א-תשנ"ג, זיכרונות האקדמיה ללשון העברית לח-מ (בדפוס) • C. F. Meyer, *A Linguistic Study of American Punctuation*, 1987 • G. Nunberg, *The Linguistics of Punctuation*, CSLI Lecture Notes 18, 1990 • H. Read, *English Prose Style*, 1955, pp. 45-51